

УДК 342.4:316.77:811.161.1(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-1>

Гончарук Владислав Леонідович

адвокат, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки,
доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою
Інституту безпеки
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-9627-9530
Web of Science ResearcherID: LPQ-3758-2024

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИДИЧНІ НАСЛІДКИ ЗАКОНУ № 2704-VIII: НЕДОСТАТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО БАЛАНСУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті здійснено поглиблений правовий аналіз Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» через призму його відповідності нормам Конституції України, а також міжнародним стандартам захисту прав людини. Особлива увага зосереджена на критичній оцінці рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021, яким цей Закон було визнано таким, що відповідає Конституції. Автор аналізує не лише саме рішення, але й численні окремі думки суддів Конституційного Суду, які продемонстрували принципово різні підходи до тлумачення конституційного балансу між державною мовною політикою та гуманітарними правами людини.

Актуальність теми зумовлена як політичним і соціальним резонансом Закону, так і його впливом на щоденне життя мільйонів громадян, зокрема тих, для кого російська мова є рідною. Стаття є однією з перших спроб артикулювати в науковому просторі думку значної частини українського суспільства – російськомовних громадян, позиція яких часто залишається поза правовим дискурсом. Автор наголошує, що рівень правосвідомості особи не визначається мовою, якою вона спілкується, а залежить від конкретних дій і ставлення до держави та права. Водночас питання мови – це не лише інструмент комунікації, а й правовий маркер, який повинен бути об'єктом особливого захисту, особливо в державах із багатонаціональним складом населення.

У статті аргументовано, що Закон № 2704-VIII, попри проголошену мету утвердження статусу української мови, де-факто змінює конституційний баланс у сфері громадянських прав і свобод, звужуючи простір для реалізації права на вільне використання мов національних меншин, у тому числі російської. Це відбувається шляхом створення системи непрямих санкцій, адміністративного тиску та нормативного витіснення недержавних мов із публічної сфери. Такий підхід вступає в суперечність із статтями 10, 11, 22, 24 та 53 Конституції України, які гарантують недискримінацію за мовною ознакою та вільний розвиток мовної ідентичності всіх національних спільнот. Матеріал також спирається на аналіз європейської практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини.

У висновках підкреслюється, що лише інклюзивна та правозбалансована мовна політика може сприяти сталому демократичному розвитку України та збереженню громадянського миру. Таким чином, стаття не лише виконує аналітичну функцію, а й пропонує підґрунтя для подальших фахових дискусій про перегляд мовної політики у напрямі дотримання конституційних гарантій, соціальної справедливості та принципів верховенства права.

Ключові слова: конституційний баланс, мовна політика, конституційні права, мовні меншини, російськомовні громадяни, демократичне суспільство, Конституційний Суд України.

Honcharuk V. L. The Legal Nature and Effects of Law № 2704-VIII: A Lack of Constitutional Balance in the Sphere of State Language Policy

This article presents a comprehensive legal analysis of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” No. 2704-VIII, with particular emphasis on its compliance with the Constitution of Ukraine and international human rights standards. Special attention is paid to the critical

examination of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r/2021 of 14 July 2021, which declared the law constitutional. The study also explores the content of the separate opinions of several judges of the Constitutional Court, many of whom raised reasoned objections concerning the lack of legal certainty, proportionality, non-discrimination, and the fundamental right to access justice before a tribunal “established by law”.

The relevance of this topic stems from the significant political and societal impact of the law, as well as its tangible influence on the daily lives of millions of citizens, particularly those for whom Russian is the native language. The article constitutes one of the first academic attempts to voice the concerns of a considerable segment of the Russian-speaking Ukrainian population in scholarly discourse – a group whose legal position is often overlooked. The author argues that civic consciousness and commitment to the rule of law are not determined by the language spoken, but rather by one’s actions and legal culture. Nonetheless, language is not merely a communicative tool, but a protected legal category that must be safeguarded, especially in multiethnic societies.

The article argues that Law No. 2704-VIII, despite its declared objective of affirming the status of the Ukrainian language, in fact alters the constitutional balance in the sphere of civil rights and liberties by narrowing the scope for exercising the right to freely use minority languages, including Russian. This is achieved through the establishment of a system of indirect sanctions, administrative pressure, and regulatory displacement of non-official languages from the public sphere. Such an approach contradicts Articles 10, 11, 22, 24, and 53 of the Constitution of Ukraine, which guarantee non-discrimination on the grounds of language and the free development of linguistic identity for all national communities.

The analysis is also grounded in European legal practice, particularly in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The conclusions emphasize that only an inclusive and legally balanced language policy can contribute to Ukraine’s sustainable democratic development and the preservation of civil peace. Thus, the article not only performs an analytical function but also provides a foundation for further professional discussions on the revision of language policy in the direction of compliance with constitutional guarantees, social justice, and the principles of the rule of law.

Key words: constitutional balance, language policy, constitutional rights, linguistic minorities, Russian-speaking citizens, democratic society, Constitutional Court of Ukraine.

Вступ. «Людині розмовлять – природна річ, тож кожен має дозвіл од природи обрати собі бажану мову й річ» (Данте А., Божественна комедія¹). Мовна політика держави, особливо в умовах багатонаціонального й поліетнолінгвістичного суспільства, постає не лише як інструмент ідентифікаційної консолідації, а і як маркер реального стану демократичних інститутів та рівня дотримання прав людини. У межах українського правового дискурсу це питання набуває особливої актуальності, враховуючи конституційні зобов’язання держави гарантувати рівність громадян незалежно від мовних ознак, а також забезпечувати умови для вільного розвитку всіх етнокультурних спільнот.

У цьому контексті Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» став предметом як значної суспільної уваги, так і фахової науково-правової дискусії. Аналіз його правової природи, а також відповідного рішення КСУ, яким цей Закон було визнано таким, що відповідає Конституції, дає змогу не лише ідентифікувати системні проблеми в регулюванні суспільних

відносин комунікації, але й поставити питання про відповідність вибраної моделі реаліям сучасного «мовного ландшафту», стандартам верховенства права, принципу пропорційності та міжнародним зобов’язанням України.

Проблематика дослідження полягає у визначенні меж допустимого втручання держави в реалізацію мовних прав громадян, встановленні відповідності положень Закону № 2704-VIII [1] конституційним засадам прав і свобод людини, а також у з’ясуванні, чи не спричиняє цей закон де-факто звуження гуманітарного простору та порушення принципу недискримінації щодо російськомовного населення України.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи конституційно-правового аналізу, лінгвістичного огляду, доктринального тлумачення, порівняльного правознавства та правозастосовної практики. Джерельну базу становили норми Конституції України, законів України, рішення КСУ, окремі думки суддів КСУ до цього рішення,

¹ Данте А. Божественна комедія / Аліг’єрі Данте; пер. з італ. Є. А. Дроб’язка. Харків : Фоліо, 2006. 607 с. (Б-ка світової літератури).

а також міжнародно-правові акти та практика Європейського суду з прав людини. До аналізу включено наукові публікації українських і зарубіжних авторів, які досліджують проблематику мовних прав, принципу пропорційності та стандартів правової визначеності. Застосовано формально-юридичний метод для аналізу нормативного тексту закону, системний метод – для оцінки його місця в загальній структурі прав людини в Україні, а також методи правового порівняння для зіставлення вітчизняної практики з досвідом інших демократичних держав.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи Закону № 2704-VIII, аналіз юридичних наслідків його імплементації, а також критичне осмислення відповідного рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) у контексті конституційного балансу між державною мовною політикою та фундаментальними правами людини. З метою реалізації мети було виокремлено основні завдання дослідження: проаналізувати правову конструкцію Закону № 2704-VIII [1] і визначити його співвідношення з нормами Конституції України [2], для того в т. ч. дослідити феномен білінгвізму як факту соціолінгвістичної реальності багатьох регіонів України; дослідити юридичні аргументи, викладені в рішенні КСУ №1-р/2021 [3] та в окремих думках суддів Конституційного Суду; встановити, чи відповідає Закон принципу пропорційності в контексті обмеження прав мовних меншин, зокрема провести аналіз рівня дотримання конституційних гарантій для осіб, що користуються іншими мовами, зокрема російською; сформулювати обґрунтовані висновки щодо конституційної (не)виваженості Закону та надати пропозиції для вдосконалення мовного законодавства України.

Результати. Упродовж останніх років тематика правового регулювання мовної політики в Україні привертала увагу як конституціоналістів, так і соціогуманітарних дослідників. Зокрема, у працях В. Федоренка, М. Савчина, О. Шевчука та І. Кресіної аналізується баланс

між державною мовною політикою та дотриманням прав осіб, що належать до мовних меншин, у контексті європейських стандартів прав людини. На особливу увагу заслуговують дослідження О. Єременка щодо конституційних принципів правової визначеності та недискримінації у мовному законодавстві, а також праці Т. Беляєвої, у яких порушується питання гуманітарної безпеки та свободи культурного самовираження. Проблематику українсько-російського білінгвізму в контексті комунікативної рівноваги досліджувала Н. Матвеева, яка вказує на історично сформовану модель мирного співіснування мов у міському середовищі. Однак, попри наявність значної кількості наукових праць, комплексне дослідження правової природи та юридичних наслідків Закону № 2704-VIII крізь призму конституційного балансу й соціолінгвістичної практики України залишається недостатньо опрацьованим, що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Однією з ключових функцій демократичної правової держави є забезпечення належного балансу між реалізацією державної політики та дотриманням основоположних прав і свобод людини. В умовах мовної багатоманітності, що історично сформувалася в Україні, особливого значення набуває питання правового забезпечення мовної політики, яке має ґрунтуватися на принципах пропорційності, недискримінації, правової визначеності та поваги до культурної ідентичності громадян. Адже за результатами Всеукраїнського перепису² 2001 року було засвідчено, що етнічні українці становили 77,8 % населення, росіяни – 17,3%, а представники інших близько 130 етнічних спільнот – 5 % [4]. Ці дані підтверджують багатонаціональний характер України.

Досліджуваний Закон був покликаний нормативно забезпечити статус української мови як єдиної державної та замінив попередній правовий акт – Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI, який було визнано та-

² Державний комітет статистики України (2003). Національний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ : Держкомстат України. Офіційний сайт Всеукраїнського перепису: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.

ким, що втратив чинність. Формальною підставою для нового закону стала частина перша статті 10 Конституції України, яка закріплює державний статус української мови. Водночас політичний і соціальний контекст ухвалення закону свідчить про спробу не лише врегулювати мовну політику, а й сформувати нову модель культурно-мовної ідентичності в умовах гібридного конфлікту та викликів національної безпеки.

Прийняття вищезгаданого Закону викликало значний суспільний резонанс і стало предметом як правових, так і політичних дискусій. Його окремі положення, спрямовані на посилення ролі української мови як державної, поставили під сумнів реальну можливість вільного використання мов національних меншин, зокрема російської мови, що традиційно використовується значною частиною громадян. Ці сумніви були частково підтверджені численними окремими думками суддів КСУ у справі за конституційним поданням народних депутатів щодо відповідності Закону № 2704-VIII Основному Закону держави.

Незважаючи на те що Конституційний Суд своїм рішенням³ визнав Закон № 2704-VIII таким, що відповідає Конституції України [5], низка суддів висловила професійно обґрунтовані застереження щодо правової природи закону, обсягів втручання у приватну сферу мовного використання, можливості порушення принципу правового плюралізму, а також щодо відповідності такого втручання стандартам Європейської конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ.

У цьому контексті постає потреба ширше розглянути не лише правову конструкцію досліджуваного Закону, але й соціокультурну реальність, у якій він функціонує. Мовна політика не може бути ефективною без урахування реальних мовних практик громадян, що склалися історично та підтримуються суспільною згодою. Саме тому важливо звернутися до

феномену білінгвізму як соціолінгвістичного явища, що суттєво впливає на мовну ситуацію в Україні та водночас опиняється в конфлікті з нормативним підходом, закріпленим у досліджуваному Законі.

Для повноти дослідження варто згадати, що поняття білінгвізму в соціолінгвістичному контексті означає не лише володіння двома мовами, але й наявність стійкої практики використання обох мов у різних сферах життя. В українському суспільстві це явище має глибоке історичне та культурне коріння, яке сформувалося в т. ч. під впливом політики радянського періоду, а також тривалого функціонування російської та української мов у статусі фактично рівноправних у повсякденному житті.

Україна є прикладом особливого типу білінгвізму – симетричного функціонального білінгвізму, коли значна частина громадян не тільки володіє двома мовами, а й сприймає обидві як прийнятні для міжособистісного спілкування, не вимагаючи мовної асиміляції від співрозмовника. Як вважають деякі вітчизняні вчені, зокрема О. Боронь, українське мовне середовище довгий час функціонувало в режимі компромісної двомовності, де комунікативна ефективність була пріоритетом, а не державна уніфікація. Тобто білінгвізм стає ознакою культури, і необхідність усвідомлення цього явища в контексті освоєння культурних цінностей є найважливішим завданням сучасного етапу розвитку цивілізації [6, с. 18].

У науковій парадигмі вивчення мовної ситуації в Україні саме Київ посідає особливе місце як модельний приклад стійкого українсько-російського білінгвізму та функціональної диглосії, що формувалися історично й закріпилися в комунікативній поведінці киян упродовж кількох поколінь. Дисертаційне дослідження⁴ Н. Р. Матвєєвої підтверджує, що столичний соціолінгвістичний простір характеризується поєднанням симетричного білінгвізму та ситуаційної диглосії, яка проявляється

³ Конституційний Суд України (2021, 14 липня). Рішення № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-21>.

⁴ Матвєєва Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... канд. філол. наук. Тернопільський національний педагогічний університет, 2021. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf.

у розподілі сфер функціонування мов: українська – у формальних сферах, російська – у побутовому спілкуванні, причому обидві мови використовуються вільно, без ознак комунікативного напруження чи лінгвістичного конфлікту. Автор на підставі емпіричних даних демонструє, що Київ є втіленням практики взаємоповажного мовного співіснування, де індивідуальна мовна ідентичність не нівелюється державною нормою, а зберігається в межах соціального балансу. Саме у столиці, за її спостереженнями, формувався особливий «урбаністичний білінгвізм» [7, с. 145], який, на нашу думку, і став стандартом комунікативної ефективності та міжкультурної толерантності.

Погоджуємось із думкою Залізняк Г. М. та Масенко Л. Т., що, досліджуючи мовне середовище в Україні, особливу увагу слід звернути на Київ, оскільки саме столиця завжди є взірцем та орієнтиром. Їй належить основна роль у процесах нормалізації мовної ситуації держави, адже як говорить столиця, так говоритиме вся країна [8, с. 20].

З огляду на наведене варто визнати, що ігнорування цих усталених соціолінгвістичних реалій означає заперечення об'єктивної картини мовного життя суспільства. Будь-яке правове регулювання мовної політики має враховувати ці особливості, адже нормативне нав'язування однієї мовної моделі без належного урахування фактичного мовного середовища може спричинити дисбаланс у системі гуманітарних прав і викликати напругу в соціальних відносинах. Таким чином, реалії українсько-російського білінгвізму в Києві є не проблемою, а ресурсом демократичного лінгвістичного розвитку, і відмова їх визнавати – це не що інше, як абсолютизація штучних конструкцій замість прийняття реальної мовної дійсності.

Прийняття Закону щодо регулювання функціонування української мови у 2019 році істотно змінило цю мовну рівновагу, адже передбачається обов'язковість використання української мови у всіх сферах публічного життя: від сфери обслуговування до медіа, освіти, культури, науки, реклами та навіть релігійних обрядів. Це породжує ситуацію, у якій грома-

дяни, для яких рідною є російська мова, не мають фактичної можливості її використання в публічному просторі без ризику юридичних або соціальних санкцій.

Соціолінгвістична доктрина підкреслює, що успішна мовна політика в демократичному суспільстві має враховувати реальні комунікативні практики населення, а не нав'язувати штучну одномовність. Донедавна в Україні значною мірою не були визначені механізми реалізації мовної політики в публічних сферах суспільного життя – ані щодо українізації, ані щодо охорони мов інших національностей [9, с. 171]. Як влучно підкреслюють В. Пилипчук та О. Марченко, що Концептуальні засади етнонаціональної політики майбутньої незалежної держави були викладені в Декларації про Державний суверенітет України. Цей документ декларував зобов'язання держави щодо забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

У міжнародній практиці прикладами ефективною реалізації політики білінгвізму є Канада та Швейцарія. У Канаді офіційно функціонують англійська та французька мови, причому в провінції Квебек французька має статус єдиної офіційної мови, але в інших регіонах зберігається право на використання обох. Це дає змогу зберігати культурну цілісність у межах багатомовної федерації. Як зазначає Р. Боріс, «білінгвальна політика Канади базується на принципі мовного паритету, що є запорукою суспільної довіри та стабільності» [10, с. 17].

Ще один зразковий приклад – Швейцарія, де функціонують чотири державні мови (німецька, французька, італійська та ретороманська). Власне, як зазначає Ф. Грін, «розумне розмежування мовної компетенції та її регіоналізація знижує ризики конфлікту і зберігає мовну ідентичність усіх громад» [11, с. 125]. Автор досліджує принципи, за якими в цій країні побудована мовна політика, звертаючи особливу увагу на гнучкість та ефективність, що дали можливість Швейцарії зберегти стабільність і міжетнічну злагоду впродовж де-

сятиліть. Швейцарська модель ґрунтується на трьох ключових принципах: територіальності, мовної свободи та субсидіарності. Принцип територіальності полягає в тому, що кожна мовна група має свій регіон, де її мова є офіційною та домінуючою. Принцип мовної свободи забезпечує право кожного громадянина спілкуватися будь-якою мовою в приватному житті. Принцип субсидіарності передбачає делегування відповідальності за мовну політику на рівень кантонів, що дає змогу більш гнучко враховувати специфіку місцевих потреб і баланс інтересів. Попри те, що Швейцарія вважається зразком багатомовної держави, фактично більшість кантонів залишаються одномовними на інституційному рівні. Таким чином, країна не практикує активний офіційний білінгвізм на локальному рівні, а радше підтримує унілінгвізм у межах певної території. Ця система забезпечує стабільність, однак має і свої слабкі сторони. Наприклад, італійсько – та романомовне населення часто відчуває бар'єри в доступі до ресурсів і можливостей у переважно німецькомовних регіонах. Аналогічні труднощі виникають і через соціально-економічну асиметрію між мовними групами. Крім того, дослідник акцентує увагу на зростаючій ролі англійської мови як універсального засобу спілкування у Європі, що ставить під загрозу традиційний баланс між національними мовами Швейцарії. Це викликає потребу в ревізії мовної політики з урахуванням нових викликів глобалізації, зростання міграційних процесів і зміни ціннісних орієнтацій суспільства.

На відміну від Швейцарської Конфедерації, де мовна політика ґрунтується на принципах мовного плюралізму, в Україні спостерігається тенденція до уніфікації мовного простору з акцентом на домінуванні лише державної мови – української. Нормативний акт № 2704-VIII у своїх нормах фактично обмежує повсякденне, публічне й офіційне використання російської мови, яка впродовж десятиліть була другою за поширеністю мовою спілкування. Законодавче обмеження можливостей використання російської мови, яке впроваджується Законом, не лише становить загрозу правам людини, але й руйнує наявний культурний баланс у суспіль-

стві. Унікальний український білінгвізм, що був заснований на взаємному розумінні й добровільному використанні мов, ризикує бути підмінений примусовою одномовністю. Це, зі свого боку, знижує рівень довіри до державних інституцій і породжує відчуття дискримінації серед російськомовних громадян, які також є повноправними носіями української національної ідентичності. Означене явище українського білінгвізму, яке тривалий час забезпечувало ефективну комунікацію між громадянами без необхідності мовної уніфікації, даючи змогу кожному спілкуватися рідною мовою, набуває особливої актуальності в контексті аналізу норм досліджуваного Закону, якими визначено жорстке пріоритетне становище державної мови в публічній та приватній сферах і які фактично нівелюють культурну й мовну реальність мільйонів російськомовних громадян.

Паралельно із цим, для протидії використанню російської мови, у червні 2024 року був прийнятий Закон № 3760-IX «Про застосування англійської мови в Україні» [12], який встановлює статус англійської мови як мови міжнародного спілкування, закріплює вимоги до її вивчення (для держслужбовців категорій А, Б, В, військових, поліцейських тощо) та передбачає поступове введення її використання в публічному просторі, включно з освітою та сферою обслуговування. Як було зазначено, вказаний Закон встановлює вимоги щодо знання та застосування англійської мови в низці сфер, включно з діяльністю посадових осіб державної влади. Хоча формально цей нормативний акт декларує наміри інтеграції України у глобальний простір та підтримки міжнародної комунікації, його практичне застосування викликає обґрунтовані застереження з позиції принципу пропорційності та балансу між публічними інтересами і правами індивідів.

По-перше, обов'язкове знання англійської мови для зайняття посад державної служби категорій А, Б і В може призвести до недопущення висококваліфікованих фахівців, чия професійна компетентність не супроводжується володінням іноземною мовою на належному рівні (див. таблицю 1). У країні, де система освіти донедавна не передбачала масового

якісного викладання англійської мови, така вимога має ретроспективний дискримінаційний ефект.

По-друге, професійне володіння іноземною мовою не завжди є маркером ефективності управлінських рішень або інституційного лідерства. На практиці існують достатні організаційні механізми, зокрема інститут професійного перекладу, функціонування міжнародних відділів у державних органах, які дають можливість забезпечити ефективну зовнішню комунікацію без необґрунтованого звуження кадрового потенціалу держави.

По-третє, нормативна політика у сфері мовного регулювання не повинна перетворюватися на інструмент фільтрації політичної чи соціальної лояльності. Створення бар'єрів для призначення осіб, які є фахівцями у своїй галузі, але не мають відповідної мовної підготовки, суперечить статтям 38, 43 та 64 Конституції України [2], оскільки створює непропорційні обмеження доступу до публічної служби.

Досить парадоксальним, на наш погляд, здається підхід, коли на тлі нормативного обмеження сфери застосування російської мови як мови спілкування значної частини громадян України держава водночас законодавчо закріплює обов'язкову імперативну вимогу володіння англійською мовою для претендентів на державні посади категорій А, Б та В, а також деяких категорій військовослужбовців, поліцейських, прокурорів і чиновників. Такий

дисбаланс у мовній політиці породжує обґрунтовані сумніви щодо дотримання принципу пропорційності та недискримінації, передбачених як Конституцією України, так і міжнародно-правовими зобов'язаннями держави.

Зокрема, Конституція України гарантує рівність громадян у доступі до публічної служби (стаття 38), право на працю без ознак дискримінації за будь-якою ознакою, включно з мовною (стаття 43), і забороняє звуження змісту й обсягу конституційних прав і свобод навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану (стаття 64). Запровадження обов'язкового володіння англійською мовою як кваліфікаційної вимоги, без можливості застосування механізмів альтернативної компенсації (наприклад, через використання перекладача або командну роботу з фахівцями міжнародних відділів), може бути розцінене як непряме обмеження прав громадян, які з об'єктивних причин не мають змоги набути належного рівня знань з іноземної мови, але володіють значним досвідом і професійними компетентностями у відповідній галузі.

Така асиметрія у підходах до мовної політики, за якої внутрішньо поширена мова частини етнічних українців і меншини піддається обмеженням, тоді як зовнішня нав'язується як обов'язкова, створює ризики не лише соціальної поляризації, але й подриву кадрової спроможності інститутів державної влади. У контексті європейських стандартів державної служби надання переваги мовній компетенції над про-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця впливу Закону № 3760-IX

Сфера застосування	Вимога володіння англійською мовою	Потенційні юридичні проблеми	Можливі альтернативи
Призначення на державну службу категорій А, Б, В	Обов'язкова сертифікація рівня В2	Обмеження права доступу до служби (ст. 38 Конституції)	Запровадження курсу підвищення кваліфікації
Прийом на роботу до державних органів	Необхідність підтвердження знання англійської	Порушення права на працю (ст. 43 Конституції)	Мотиваційна модель, а не фільтрація
Кар'єрне просування в держслужбі	Кар'єрні бонуси лише за наявності англійської	Утиск осіб без мовної освіти	Професійна оцінка за фахом, а не мовна
Участь у міжнародних переговорах	Не закріплено самостійне ведення перемовин	Ігнорування ролі перекладачів у міжнародній діяльності	Участь перекладачів, штатні спеціалісти
Публічні комунікації від імені держави	Не закріплено спілкування за кордоном без перекладача	Непропорційність вимоги до реальних обов'язків	Залучення міжнародних відділів для супроводу

Джерело: створено автором на основі Закону № 3760-IX [12].

фесійною кваліфікацією без гнучких винятків не відповідає принципам належного врядування та рівного доступу до публічної служби.

Проте повернемось до аналізу правової конструкції Закону про державну мову [1] та його співвідношення з нормами Конституції України [2]. Досліджуваний Закон є фундаментальним актом у сфері мовної політики, що має пряму дію на реалізацію конституційних норм, зокрема статей 10, 11, 22, 24 та 34 Конституції України. Оцінка його правової конструкції потребує аналізу як суто юридичних аспектів структури і змісту Закону, так і принципів конституційного правопорядку, зокрема у площині верховенства права, правової визначеності та балансу прав людини з інтересами держави.

Вважаємо, що правова конструкція досліджуваного Закону [1] побудована на концепції тотального закріплення обов'язковості державної мови в публічному просторі (див. таблицю 2), включно з освітою, сферою обслуговування, засобами масової інформації, публічною адміністрацією, судочинством, сферою культури тощо. Водночас Закон не містить юридично ефективного механізму реалізації положення частини третьої статті 10 Конституції України, яка передбачає вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин України. Закон фактично ігнорує багатомовність як реалію соціокультурного середовища, що притаманна окремим регіонам держави.

Таблиця 2

Частка державної мови в публічному просторі за Законом № 2704-VIII

Сфера застосування	Частка української мови	Альтернатива іншомовного дубляжу	Потенційні ризики / дисбаланси
Кінофільми в прокаті	90 %	Допускається іноземна мова із субтитрами	Обмеження творчої свободи
Друковані ЗМІ	100 % (або наявність паралельного випуску українською)	Двомовність дозволена лише за повного дублювання	Фінансове навантаження
Книжкове видання	Не менше ніж 50 %	Дозволено видання іншими мовами, але не більше за 50 %	Обмеження культурного розмаїття
Освіта	Повністю державною (виняток – для нацменшин до 5-го класу, які є офіційними мовами ЄС ⁵)	По суті обмежене використання мов нацменшин у закладах освіти	Мовна асиміляція
Обслуговування населення	Повністю державною	Лише за проханням клієнта може бути інша мова	Потенційні конфлікти
Теле – та радіомовлення	Радіо – 75 %, телебачення – 90 %	Допускається іноземна мова в межах ліміту	Комерційні обмеження
Культурно-мистецькі, розважальні та видовищні заходи (у т. ч. театральні вистави)	Повністю українською	Іноземна мова – тільки із субтитрами	Дискримінація за мовною ознакою
Наукові видання	Державною мовою	Англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу ⁶	Згідно з принципом ⁷ ст. 8 КУ не дозволено публікації російською мовою

Джерело: Створено автором на основі Закону № 2704-VIII [1].

⁵ Регламент № 1, що визначає мови, які використовуються в Європейському економічному співтоваристві, від 15 квітня 1958 року. *Official Journal of the European Communities*. 06.10.1958. № 17. С. 385–386. URL: [https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1958/1\(1\)/oj/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1958/1(1)/oj/eng).

⁶ На 2024 рік ЄС має 24 офіційні мови, зокрема: англійську, французьку, німецьку, італійську, іспанську, польську, угорську, фінську, шведську, естонську, грецьку, латвійську, литовську, мальтійську, португальську, румунську, словацьку, словенську, болгарську, хорватську, чеську, данську, нідерландську та ірландську.

⁷ Державним органам дозволено діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що прямо передбачені Конституцією та законами України. Інакше кажучи, вони не можуть робити нічого, що не дозволено або не передбачено законом. Це відомо як принцип законності, який закріплений у Конституції України.

Юридичне співвідношення з Конституцією України демонструє дисбаланс у реалізації принципу недискримінації (ст. 24 Конституції). Закон, хоча і не містить прямої заборони використання інших мов, створює нормативну ситуацію, у якій носії іншої, ніж українська, мови, насамперед російської, обмежені в реалізації своїх комунікативних прав у публічному просторі. Особливо це виявляється у сфері освіти, медіа й обслуговування, де державна мова стала єдиною можливою формою взаємодії з державою і суспільством, навіть за умов добровільної взаємної згоди сторін на іншу мову спілкування.

Також варто звернути увагу на конституційний принцип пропорційності та необхідності забезпечення балансу між інтересами держави (у справі утвердження державної мови) та правами громадян (особливо тих, хто належить до мовних меншин). У контексті цього принципу досліджуваний Закон піддається обґрунтованій критиці, оскільки обмеження на використання інших мов у низці сфер не завжди відповідають вимогам розумної потреби або соціальної необхідності, що визнається в правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини.

Крім того, відсутність окремого розділу чи глави, присвяченої російській мові та мовам меншин чи корінних народів, надає підстави вважати, що закон є неповним у частині реалізації багатокомпонентного змісту мовної політики, задекларованого в Конституції. При цьому сама Конституція України не визнає переваги однієї мови як обов'язкової в усіх сферах, а лише визначає українську як державну, залишаючи простір для розвитку інших мов.

Таким чином, правова конструкція регуляторного Закону [1] є дисбалансованою, з домінуванням етатистського підходу до мовного регулювання, який суперечить як духу Конституції України, так і практиці її тлумачення. Зокрема, у рішенні⁸ КСУ № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року зазначалося, що закріплення державного статусу української мови не повинно розглядатися як засіб звуження прав мовних

меншин [13]. Тобто згаданий Закон у своїй правовій конструкції фактично не забезпечує належного балансу між функціонуванням державної мови та правами громадян, які традиційно користуються іншими мовами, передусім російською. Це призводить до ризику формування юридично неаргументованої мовної уніфікації, що не відповідає багатонаціональному та багатомовному характеру України, як це визначено і в преамбулі Конституції, і в положеннях ст. 11 щодо розвитку етнічної, культурної, мовної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України.

Варто підкреслити, що статус російської мови в Україні не може бути зведений до рівня «мови національної меншини» в розумінні міжнародних договорів, як-от Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995) чи Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992). Російська мова, відповідно до частини другої статті 10 Конституції України, винесена в окрему правову категорію, що відрізняє її від інших мов меншин, саме через її виняткове поширення як мови міжособистісного спілкування значної частини населення, включно з мільйонами етнічних українців. Така конституційна конструкція була закладена ще на початковому етапі становлення української державності в 1996 році та має об'єктивний характер, що не є проявом привілею, а становить нормативне відображення реального соціолінгвістичного стану українського суспільства.

У цьому контексті слід наголосити, що спроби побудови мовної політики суто на засадах монологізму суперечать принципам культурного плюралізму, забезпечення мовних прав, а також конституційно гарантованому принципу недискримінації за ознакою мовної приналежності. Монологістичний підхід, за своєю суттю, не відображає багатонаціональну й поліетнічну природу українського суспільства та не сприяє формуванню єдності нації в умовах гетерогенного мовного простору. Натомість вважаємо, що саме модель мовного плюралізму й інклюзивності, яка вра-

⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої, п'ятої статті 10 Конституції України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 1. Ст. 1 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.

ховує багатомовність як історично зумовлений феномен, має стати вектором сталого розвитку української держави у її демократичному та європейському вимірі.

Так, до системної критики положень досліджуваного нормативно-правового акта долучились і народні обранці, передусім у зауваженнях [14] Головного юридичного управління ВРУ щодо законопроекту № 2704 (до другого читання). Так, на підставі аналізу вищевказаного висновку Головного юридичного управління ВРУ можна виокремити такі основні зауваження та моменти, які мають принципове значення як з юридичного, так і з науково-правового погляду:

I. Конституційна невизначеність окремих формулювань: Управління звертає увагу на надмірну кількість термінів, які не мають чіткого правового значення або не узгоджуються із чинною термінологією законодавства України. Наприклад, застосування понять «публічне приниження української мови» та «зневажливе ставлення» (п. 11 статті 57) викликає сумніви щодо правової визначеності та можливості однозначного тлумачення.

II. Порушення принципу правової визначеності: у документі наголошується на тому, що відсутність чітких критеріїв застосування санкцій або кваліфікації правопорушень може призвести до зловживань з боку органів влади, а також поставити під сумнів відповідність норм Закону принципу правової визначеності як складової верховенства права.

III. Можливе надмірне втручання у сферу приватного життя: законопроект містить положення, що регулюють спілкування в закладах харчування, торгівлі, медичних та інших закладах, що потенційно поширює державне регулювання на приватну сферу спілкування. Юристи ВРУ наголошують, що такий підхід може бути визнаний непропорційним втручанням у права людини.

IV. Ігнорування міжнародних зобов'язань України: Управління наголошує, що законопроект не узгоджується належним чином із

зобов'язаннями України відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, а це може бути підставою для критики України в міжнародно-правовому вимірі.

V. Дисбаланс у сфері мовної політики: проект закону повністю орієнтується на виключне застосування української мови в публічній сфері, що створює нормативний перекис – порушується мовний паритет, який був характерний для попередніх редакцій мовного законодавства (наприклад, Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI).

Отримані результати правової експертизи законопроекту № 2704-VIII у редакції другого читання дають підстави вважати, що на етапі підготовки документа було порушено низку базових принципів конституційного права та нормотворчої техніки. Указані положення свідчать про те, що Закон передбачає істотні обмеження в реалізації мовних прав окремих категорій громадян, зокрема російськомовного населення України. Крім того, надмірне регулювання мовних норм у приватному житті фактично суперечить статтям 22 та 24 Конституції України, які гарантують недопустимість звуження змісту й обсягу існуючих прав. Правова невизначеність багатьох формулювань і відсутність узгодженості з міжнародно-правовими зобов'язаннями України створюють ризики як для внутрішнього правозастосування, так і для зовнішньополітичного іміджу держави.

Незважаючи на наявність докладно аргументованих застережень з боку Головного юридичного управління Апарату ВРУ, у яких було висловлено обґрунтовані сумніви щодо відповідності положень закону, що перебував у центрі конституційного подання, вимогам принципу верховенства права, стандартам юридичної визначеності, а також міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту прав меншин, відповідний законопроект був ухвалений парламентом у цілому 25.04.2019 об 11:02 (за – 278, проти – 38, утрималися – 7, не голосували – 25, усього – 348)⁹. Як логічне

⁹ Результати голосування за Законопроект № 2704-VIII на пленарному засіданні Верховної Ради України (реєстр. №2338808, 8-ме скликання). Офіційний вебпортал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://w2.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2338808&n_skl=8 (дата звернення: 12.06.2025).

продовження правової дискусії щодо змісту та формулювання норм зазначеного нормативно-правового акта, вже після його прийняття група народних депутатів України ініціювала конституційне подання до КСУ з метою перевірки конституційності цього Закону. Таким чином, згодом правова спірність закону була визнана на рівні парламентського конституційного контролю: 21 червня 2019 року група з 51 народного депутата України звернулася до КСУ з конституційним поданням¹⁰. Це свідчить про широку суспільно-політичну стурбованість щодо можливих порушень принципів правової рівності, плюралізму та захисту прав національних меншин.

На нашу думку, вищевказане конституційне подання [15] є професійно підготовленим документом із чіткою юридичною структурою, що містить як матеріальні, так і процедурні аргументи. У ньому послідовно викладено застереження щодо порушення принципів правової визначеності, недискримінації, правового плюралізму та норм міжнародного права, зокрема Рамкової конвенції про захист національних меншин і Європейської хартії регіональних мов. Автори продемонстрували достатню обізнаність із практикою КСУ та використали посилання на попередні рішення КСУ, а також міжнародні стандарти. Разом із тим подекуди в аргументації проглядаються елементи політичної риторики, що дещо послаблює загальний юридичний тон документа. Незважаючи на це, подання можна вважати фаховим прикладом парламентського контролю за дотриманням конституційності законодавства, що заслуговує на увагу в межах наукового аналізу мовної політики України.

Проте рішенням КСУ № 1-р/2021 [5] Суд визнав Закон таким, що відповідає Конституції України, при цьому обґрунтувавши його прийняття як правомірне в межах реалізації положень статті 10 Конституції, що встановлює статус української мови як єдиної державної.

У мотивувальній частині Суд: а) закріпив особливий конституційний статус державної мови, вказавши, що українська мова є засобом консолідації суспільства, символом державності та елементом національної безпеки. При цьому мовне питання розглядається в контексті історичних утисків української мови з боку іноземних режимів; б) підкреслив легітимність законодавчого регулювання мовної сфери, наголосивши, що регламентування використання державної мови в публічній сфері є реалізацією положень статті 10 Конституції та відповідає європейській практиці захисту національної мови; в) відхилив закиди про дискримінацію за мовною ознакою, зазначивши, що Закон не спрямований на обмеження прав носіїв інших мов, а лише унормовує обов'язок володіння й використання державної мови в окремих сферах публічного життя (освіта, медіа, обслуговування); г) інтерпретував мовне регулювання крізь призму державної політики, стверджуючи, що держава має право вживати заходів для зміцнення позицій державної мови, навіть у разі, якщо це об'єктивно впливає на обсяг використання інших мов.

Незважаючи на формальну логіку аргументації, ми вважаємо, що рішення Конституційного Суду викликає низку доктринальних і практичних застережень, які були висловлені як у численних окремих думках суддів, так і в правничому середовищі:

1) однобічне тлумачення статті 10 Конституції України. Суд фактично редукує обсяг цієї норми лише до речення про «державну мову», ігноруючи імперативне положення про гарантування вільного розвитку, використання й захисту російської мови та мов інших національних меншин. Відсутність збалансованого тлумачення призводить до правового перекосу;

2) потенційне звуження прав російськомовних громадян. Закон передбачає обов'язкове використання української мови в низці сфер без можливості вільного вибору (наприклад,

¹⁰ Конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 21 червня 2019 р. Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf.

в освіті, сфері обслуговування, культурних заходах), що для мільйонів громадян фактично означає витіснення рідної мови з публічного життя;

3) ігнорування міжнародних зобов'язань України. Суд уникає прямого аналізу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, учасником якої є Україна, а також практики ЄСПЛ щодо недопущення непрямої дискримінації за мовною ознакою;

4) суперечність із принципом верховенства права. Застосування загальноетичних і політизованих формулювань («історична справедливість», «гібридна війна») у мотивувальній частині рішення розмиває межу між правом і політикою та підриває нейтральність судового тлумачення.

На підставі аналізу можна обґрунтовано стверджувати, що, незважаючи на визнання Закону конституційним, його практична реалізація де-факто обмежує мовні права значної частини населення, передусім російськомовних громадян України. На наш погляд, рішення КСУ, що ігнорує ці принципи, здається не прикладом неупередженого тлумачення Конституції, а радше реакцією на політичний запит чи кон'юнктуру, що

підтверджується наявністю рекордної кількості окремих думок суддів (у тому числі з різкою критикою процедури розгляду та складу Суду). Таким чином, рішення КСУ № 1-р/2021 [5], попри формальну аргументацію, не витримує критики в частині збалансованості, юридичної строгості та відповідності конституційним стандартам. Вважаємо, що воно фактично легітимізує односторонню мовну політику, що суперечить основоположним принципам рівності, плюралізму та культурної інклюзії.

Варто зазначити, що дослідження окремих думок суддів КСУ в межах відповідного рішення є важливим для виявлення альтернативних юридичних підходів до тлумачення норм Конституції, встановлення меж конституційного дискурсу та вивчення внутрішньої аргументаційної динаміки Суду (див. таблицю 3). Такі думки нерідко містять критичний аналіз основної позиції Суду, розкривають складні правові колізії та пропонують концептуальні варіанти вирішення конституційно-правових проблем, що має особливу цінність для наукового пізнання та розвитку національної доктрини конституційного права.

Таблиця 3

**Порівняльна таблиця окремих думок суддів КСУ
(у рамках рішення № 1-р/2021)**

Суддя / тип думки	Ключові аргументи	Ключові посилання на законодавчі акти	Рекомендовані підходи
1	2	3	4
Головатий С.П. (збіжна)	Підтримка рішення та спроба забезпечити баланс між міжнародним правом і принципами національного законодавства	Рішення КСУ № 9-рп/2000 ¹¹ , ЗУ № 802-IV ¹² , Ст. 10 КУ	Залишити Закон чинним, з рекомендаціями усунення неоднозначностей офіційного перекладу Хартії ¹³
Лемак В. В. (збіжна)	Аналіз історичного контексту «мовної» ситуації в Україні, філософські роздуми з оціночними судженнями	Ст. 10, 23 КУ	Відсутні. Питання державної мови є вирішеним конституційним питанням

¹¹ Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2000 від 14 грудня 2000 року у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.). Вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00#Text> (дата звернення: 14.06.2025).

¹² Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 р. № 802-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (дата звернення: 14.06.2025).

¹³ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 р.). Офіційний переклад. База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_014 (дата звернення: 14.06.2025).

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Литвинов О. М. (окрема)	Рішення ухвалено Великою палатою КСУ у неповноважному складі. Неоднаковий підхід до вирішення питань організації роботи Суду, процесуального провадження та гарантій статусу суддів суперечить принципам верховенства права і прямої дії норм Конституції України	Рішення ЄСПЛ <i>Buscarini v. San Marino</i> ¹⁴ , <i>Posokhov v. Russia</i> ¹⁵ , <i>Lavents v. Latvia</i> ¹⁶ , «Сокурєнко і Стригун проти України» ¹⁷ , ЗУ «Про КСУ»	Обережна критика процедури ухвалення рішення та потреба в дотриманні балансу. Переважає виклад фактичних обставин без конструктивних пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики
Колісник В. П. (окрема)	Держава не повноважна здійснювати «експансію» у недержавній сфері (порушення принципу пропорційності у сфері мовної політики)	Ст. 3 та 23 КУ, рішення КСУ № 3-р/2017 ¹⁸ , рішення ЄСПЛ <i>Niemetz v. Germany</i> ¹⁹	«Культурно чутливі Зони» мають бути захищені від надмірного юридичного врегулювання
Сас С. В. (окрема)	Політизовані судження про «узурпацію» влади та ЧФ РФ, критика ЗУ № 5029-VI ²⁰	Ст. 150 КУ, ст. 63 ЗУ № 2235-III	Уникнення цитування газетної статті Голови КС РФ ²¹
Юровська Г. В. (окрема)	Утвердження української мови в усіх ділянках публічного життя є незворотним	Ст. 11 КУ, ст. 3, 6, 9 ЗУ № 2235-III ²²	Уникнення неоднозначних для розуміння і сприйняття тексту висловів
Первомайський О. О. (окрема)	Суд не повинен мати на меті сподобатись виборцю, іншій пересічній особі, окремим політичним силам, які отримали владу, або органам публічної влади. Дискусія з мовного питання триватиме й у подальшому	Ст. 147 та 150 КУ, ст. 8 ЗУ «Про КСУ» ²³	Органи конституційного контролю мають зважати, насамперед на конституційні цінності, а не настрої суспільства та влади

Джерело: створено автором на основі рішення КСУ № 1-р/2021 [5] та окремих думок (у рамках вказаного рішення) суддів КСУ [16, 17, 18, 19, 20, 21, 22].

У межах наукового дослідження доцільним видається здійснити системний аналіз основних положень усіх семи окремих думок суд-

дів Конституційного Суду України, викладених у рамках рішення № 1-р/2021 [5], з метою виявлення альтернативних підходів до тлума-

¹⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Buscarini* та інші проти Сан-Маріно (9840/364) від 18 лютого 1999 р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/980_364 (дата звернення: 14.06.2025).

¹⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Posokhov v. Russia*, заява № 2543/02, вирок від 9 січня 2003 р. Ліга:Закон – IPS LIGA. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES025543> (дата звернення: 16.06.2025).

¹⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Lavents* проти Латвії, заява № 58442/00, вирок від 28 квітня 2004 р. Офіційна література. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text (дата звернення: 17.06.2025).

¹⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», заяви № 974/115, вирок від 14 вересня 2006 р. Офіційна література. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text (дата звернення: 18.06.2025).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України № 3-р/2017 від 3 липня 2017 р. за поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 70 і 82 Конституції України. Офіційний вебпортал Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

¹⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Niemetz* проти Німеччини, заява № 13710/88, вирок від 16 грудня 1992 р. HUDOC. PDF-версія. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?TID=ihgdqbxnfi&filename=001-661.pdf&id=001-661> (дата звернення: 14.06.2025).

²⁰ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI (втратив чинність на підставі Закону України № 2704-VIII від 25.04.2019). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

²¹ Посилання в рішенні КСУ – «В. Зорькин. Право и только право: О вопиющих правонарушениях, которые упорно не замечают. Российская газета», 2015 р., 23 березня.

²² Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

²³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 1996 р. № 2136-12. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

чення конституційних норм, а також критичної оцінки юридичної аргументації, покладеної в основу висновку Суду:

1. Окрема думка судді КСУ Олега Первомайського [16] становить глибоке авторське осмислення як юридичних, так і суспільно-політичних аспектів ухваленого Судом рішення. Суддя, погоджуючись із загальним висновком Суду про відповідність закону КУ, разом із тим пропонує ряд концептуальних міркувань, що проливають світло на складність, чутливість та довготривалі наслідки цього нормативного акта.

Насамперед суддя Первомайський наголошує, що питання мови не є суто юридичним і не може бути остаточно врегульоване одним судовим актом, адже воно торкається глибинної ідентичності, історичної спадкоємності та соціального розмаїття українського суспільства. Він обґрунтовано підкреслює, що будь-яке рішення із цього питання, незалежно від його якості чи обсягу мотивування, не буде сприйняте всіма сторонами однаково: одні вбачатимуть у ньому тріумф державотворення, інші – загрозу обмеження прав російськомовних громадян. Таким чином, ухвалене рішення навряд чи покладе край мовній дискусії, а лише перенесе її на новий рівень політичної та правової полеміки.

Значне місце в окремій думці займає аналіз моменту ухвалення рішення. Суддя звертає увагу на те, що Конституційний Суд діяв у контексті політичної нестабільності, спроб реформування правової системи та триваючих дебатів щодо змісту мовної політики. Він ставить під сумнів слушність саме цього моменту для остаточного вирішення настільки делікатного питання, натомість пропонуючи більш виважену модель конституційного контролю, яка мала би виходити не лише з формальної відповідності приписів закону Основному Закону, а й з урахуванням принципів справедливості, балансу прав і загальнонаціонального консенсусу.

Особливої уваги заслуговує критика надмірного емоційного навантаження в мотивувальній частині рішення Суду. На думку Первомайського, твердження про те, що «загроза українській мові є рівносильною загрозою

існуванню української нації», є оціночними й надмірно загальними, що знижує юридичну чіткість рішення. Суддя вважає, що використання в правових актах таких категорій, як «будь-яке зазіхання», «неприпустимість» тощо, уможливорює неоднозначне їх тлумачення й ризикує перетворити мову не на інтеграційний чинник, а на інструмент виключення та тиску. Водночас суддя визнає певні позитивні сторони рішення, зокрема конституційне визнання української мови як «питомої ознаки конституційної ідентичності». Однак і тут він застерігає, що така теза не повинна трансформуватися у виправдання для зменшення обсягу гуманітарних прав інших мовних груп.

Таким чином, окрема думка судді Первомайського містить вагомі аргументи на користь позиції, що Закон № 2704-VIII, хоча формально і не суперечить Конституції, все ж зміщує конституційний баланс у сфері мовної політики. Йдеться про поступову, але невідворотну редукцію можливостей громадян, для яких українська мова не є рідною, реалізовувати своє право на культурну самобутність і вільне використання рідної мови в публічній сфері. Зокрема, імперативні норми закону не залишають простору для справжнього мультикультурного діалогу, а їх імплементація ризикує призвести до посилення соціального розмежування, що суперечить духу демократичної держави, заснованої на принципах рівності та поваги до прав людини. У підсумку ця окрема думка є цінним інструментом юридичної критики, що дає змогу обґрунтовано поставити під сумнів як фахову виваженість, так і суспільну користь Закону № 2704-VIII. Думка судді підтверджує, що не кожна конституційність автоматично означає доцільність, гуманність та ефективність правового регулювання. Урахування таких позицій має важливе значення для подальшого вдосконалення державної мовної політики та побудови правового суспільства, де баланс інтересів усіх мовних груп буде дійсно дотримано.

2. Окрема думка судді Конституційного Суду України Галини Юровської [17] становить критичний погляд на окремі аспекти мотивувальної частини цього рішення. При цьому суддя повністю погоджується з резо-

лютивною частиною рішення, але висловлює важливі застереження з погляду юридичної коректності та конституційної послідовності мотивів. На думку судді, рішення містить вислови, які можуть бути неоднозначно сприйняті в суспільстві, політизувати правову позицію Конституційного Суду та підірвати його нейтральність. Зокрема, вона вказує на недоцільність вживання в мотивувальній частині таких термінів, як «політичний конструкт», «автохтонний етнос», «меншинна група», а також звернення до цитат голови Конституційного Суду Російської Федерації, що, на її переконання, створює небажаний політичний підтекст у чутливому питанні мовної політики. Юровська акцентує увагу на необхідності максимально чітких і виважених формулювань у рішеннях Суду, які не повинні залишати простору для політичних інтерпретацій або спекуляцій. На її переконання, правова позиція з мовного питання повинна служити консолідації суспільства, а не загострювати і без того конфліктний дискурс.

Окрема увага приділяється аналізу положення мотивувальної частини, відповідно до якого «знання української мови є умовою набуття громадянства України». Юровська вказує, що така теза не відповідає чинному законодавству, зокрема положенням статей 3, 6 та 9 Закону України «Про громадянство України». Суддя обґрунтовано доводить, що вимога володіння державною мовою стосується лише процедур прийняття до громадянства, а не є універсальною умовою набуття громадянства, яке також відбувається через народження, територіальне походження, усиновлення тощо. Таким чином, наведене в рішенні формулювання не відповідає юридичній точності та суперечить законодавчій конструкції.

Також Юровська розкритикувала фразу з мотивувальної частини, де зазначено, що гарантування прав мов національних меншин має відбуватися з урахуванням «реальних можливостей держави». На її думку, таке формулювання суперечить прямій нормі статті 11 Конституції України, яка передбачає обов'язок держави сприяти розвитку мовної та культурної самобутності всіх національних меншин, незалежно від ресурсних обмежень.

Вона наголошує, що звуження гарантій прав меншин із посиланням на фінансові чи інституційні обмеження – юридично некоректне і ризикує поставити під сумнів обов'язковість конституційних норм.

На завершення Юровська висловлює застереження щодо тези про «незворотність переходу до утвердження української мови у всіх ділянках публічного життя». Вона вказує, що така формула, хоча й відповідає стратегічному курсу держави, не має безпосередньої юридичної сили і не повинна виводитись як імперативна конституційна норма без врахування балансу інтересів національних меншин. При цьому вона нагадує, що захист державної мови не повинен відбуватися через обмеження використання інших мов у публічній сфері.

Таким чином, окрема думка Юровської Г. В. містить юридично аргументовану, зважену та конституційно вивірену критику формального наповнення рішення Конституційного Суду. Вона підкреслює необхідність дотримання принципів юридичної точності, захисту прав меншин, уникнення політизації правової позиції та об'єктивного застосування норм Конституції і законів України в контексті чутливого мовного питання. Ця позиція є цінною для доктринального осмислення конституційної політики в Україні та може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері права національних меншин і мови як інституційного чинника правової єдності держави.

3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сергія Саса [18] є документом, який не заперечує загальний висновок Суду, проте ставить під сумнів деякі процесуальні та змістовні аспекти прийнятого рішення, зокрема щодо обсягу юрисдикції Суду, оцінки правових норм, які на той час ще не набули чинності, а також щодо контекстуального й історико-правового аналізу мовної політики. Суддя Сас, погоджуючись із висновком про відповідність Закону Конституції України, водночас звертає увагу на некоректне включення до предмета розгляду положень, які на момент ухвалення рішення не набули чинності. Він апелює до чітких норм Закону «Про Конституційний Суд України» (ст. 62, 63), згідно з якими предметом конституцій-

ного контролю можуть бути лише чинні правові норми. У зв'язку із цим, на його думку, Суд мав закрити провадження в частині щодо норм, передбачених у «Прикінцевих та перехідних положеннях».

Крім того, суддя критикує одне з тверджень рішення Суду про те, що знання української мови є «умовою набуття громадянства», вказуючи на його юридичну необґрунтованість. Він аргументує, що громадянство в Україні може бути набуто не лише через процедуру натуралізації (де справді може бути така вимога), але й автоматично – за народженням, всиновленням тощо, де такої вимоги законом не передбачено. Це вказує на недостатню точність мотивувальної частини рішення.

У своїй думці суддя Сас також формулює гуманістичний і плюралістичний підхід до мовного питання. Він підкреслює, що роль держави у захисті української мови є важливою, однак не меншою є роль сімей, які передають мову з покоління в покоління. Акцентуючи на необхідності заохочення, а не примусу в реалізації мовної політики, суддя наголошує: спілкування недержавною мовою в непублічній сфері не повинно бути обмежене. З його позиції, саме демократичні стимули, а не заборони сприяють консолідації українського суспільства, особливо в контексті воєнної агресії. Важливою критичною частиною окремої думки є звернення до історико-політичного контексту, зокрема негативної, на його думку, ролі Харківських угод та Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, який сприяв регіоналізації мови. Суддя визнає важливість історичних чинників, але вважає недоцільним використання в тексті рішення КСУ цитат із публікації голови КС РФ, підкреслюючи, що це увічніює приватні судження представника держави-агресора в офіційному документі вищого конституційного органу України.

4. Окрема думка судді КСУ Віктора Колісника [19] становить обґрунтовану й послідовну критику мотивувальної частини вказаного рішення, попри загальну згоду із його резолютивною частиною щодо визнання закону конституційним. Зміст окремої думки відображає прагнення до глибшої юридичної

оцінки проблеми, з урахуванням конституційних гарантій прав мовних меншин, міжнародних зобов'язань України та правозастосовної логіки.

У першому розділі своєї думки суддя акцентує на необхідності додаткового конституційного обґрунтування положень мовного закону, особливо в тій частині, де йдеться про виключне становище української мови в публічному просторі. Колісник підкреслює, що хоча українська мова відповідно до статті 10 Конституції України є державною, це не скасовує обов'язку держави забезпечувати розвиток і використання мов національних меншин, включно з російською, яка прямо згадується в Конституції.

Далі суддя вказує, що варто погодитись із категоричним твердженням, яке міститься в мотивувальній частині рішення, про те, що «знання української мови є умовою набуття громадянства», адже український досвід законодавчого врегулювання питань громадянства та практики його реалізації, яка склалася протягом останніх майже трьох десятиліть, свідчить про те, що вимога стосовно оволодіння державною мовою є обов'язковою умовою тільки в разі прийняття до громадянства (що за Законом України «Про громадянство України» є лише однією з десяти підстав набуття громадянства). Коли ж особа набуває громадянство з інших підстав, то така вимога в багатьох випадках взагалі не висувається (та й не може висуватися з огляду на конкретні обставини). Особливої ваги надано питанню непропорційності обмежень, що впроваджуються законом.

Також у своїй думці суддя стверджує, що рішення містить ряд надто категоричних тез, які не залишають законодавцеві простору для врахування в майбутньому особливостей певної сфери застосування мови, адже нинішня модель законодавчого визначення місця та ролі державної мови, порядку та сфер її застосування є вже щонайменше третьою, починаючи з 1989 року.

5. Окрема думка судді КСУ Олександра Литвинова [20] присвячена не стільки аналізу сутності «мовного закону», скільки критиці організаційно-правових аспектів ухвалення са-

мого рішення. Суддя наголошує на порушенні процедур ухвалення рішення та ставить під сумнів легітимність складу Конституційного Суду, що здійснив конституційне провадження у справі.

У своїй аргументації Литвинов акцентує на таких ключових моментах:

- Верховенство права та конституційна легітимність. Суддя нагадує про засадничий принцип верховенства права, зокрема, у його інтерпретації Венеційською комісією, згідно з якою цей принцип вимагає безумовного дотримання правових приписів як фізичними особами, так і органами влади. Він зазначає, що Конституційний Суд має діяти виключно в межах своїх конституційних повноважень і з дотриманням процедур, визначених Конституцією України та спеціальним законом.

- Неповноважний склад Великої палати. О. М. Литвинов ставить під сумнів легітимність рішення з огляду на те, що двоє суддів Конституційного Суду України – О. М. Тупицький та О. В. Касмін – були штучно усунуті від участі в розгляді справи. Їх фізичне недопущення до приміщення Суду охороною, попри відсутність конституційно встановлених підстав для припинення їхніх повноважень, розцінюється як втручання у незалежність Суду та пряме порушення статей 149, 149¹ Конституції України.

- Імітація процедурного забезпечення. Суддя висловлює занепокоєння тим, що адміністрація Суду (Голова або його заступник) упродовж двох тижнів поспіль включала до порядку денного лише справу про «мовний закон», ігноруючи інші, не менш важливі справи. Це свідчить, на його думку, про штучне спрямування всіх ресурсів Суду на вирішення одного питання без врахування принципу рівності значущості поданих справ.

- Порушення гарантій статусу суддів. Литвинов наголошує, що законодавство не передбачає можливості виключення суддів зі складу Великої палати без належного правового рішення. Він вважає, що створення штучних умов, які унеможливають участь судді в роботі Суду, дискредитує процес і підриває легітимність рішення, що ухвалюється в такому складі.

- Посилання на практику Європейського суду з прав людини. Окрема думка містить важливе посилання на рішення ЄСПЛ (зокрема, *Lavents v. Latvia*, *Buscarini v. San Marino*, «Сокурєнко і Стригун проти України»), де суд встановив, що фраза «встановлений законом суд» стосується не лише установчої бази суду, а й конкретного складу суддів у конкретній справі. Отже, порушення легітимності складу може бути підставою для визнання порушення права на справедливий суд.

- Політичний вплив на Суд. Автор документа звертає увагу на публічні заяви вищих посадових осіб держави (зокрема, Президента України), які прямо вказували на цілеспрямоване «блокування діяльності Конституційного Суду», що, на його думку, є свідченням порушення принципу незалежності судової влади.

Таким чином, суддя Литвинов стверджує, що рішення № 1-р/2021 [5] ухвалене органом у складі, який не відповідав вимогам повноважності відповідно до Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». Така ситуація підриває авторитет Конституційного Суду та може спричинити сумніви щодо легітимності його правових позицій у суспільстві. Ця окрема думка також є суттєвим внеском у науково-правову дискусію щодо верховенства права, незалежності органів конституційного контролю, дотримання належних процедур і гарантій недоторканності суддів. Вона демонструє приклад суддівської незалежності, закликаючи до неупередженого й конституційно вивіреного підходу до розгляду питань великої суспільної ваги, зокрема мовної політики.

6. Окрема думка судді КСУ Василя Лемака [21] є концептуально збіжною з його резолютивною частиною, проте містить суттєві змістовні роз'яснення, що заслуговують на осмислення.

Суддя наголошує, що державна мова виступає не лише інструментом комунікації, а й структуроутворювальним елементом національної ідентичності, чинником модерного державотворення та засобом єднання громадян у спільноту. Отже, українська мова, відповідно до статті 10 Конституції України, повинна розглядатися як елемент конституційного

ладу, а не суто як предмет державної політики. Це обґрунтовує легітимність і необхідність прийняття спеціального закону про державну мову.

Значну частину аргументації присвячено аналізу історичного контексту мовної ситуації в Україні. Лемак підкреслює, що теперішня потреба в підтримці української мови не є наслідком природного мовного різноманіття (як, наприклад, у Канаді чи Бельгії), а є результатом довготривалого колоніального витіснення української мови російською імперською та радянською політикою. Ці процеси призвели до системної маргіналізації української мови, втрати нею функціональної повноти та потребують компенсаторних дій з боку держави. Лемак акцентує увагу на тому, що недостатня мовна політика після здобуття незалежності призвела до глибоких диспропорцій – навіть у 2010-х роках частка шкіл з українською мовою навчання в окремих регіонах (як-от у Донецьку чи Криму) була критично низькою. Це підтверджує, на думку судді, неефективність реалізації конституційного статусу української мови без цільового правового механізму, яким і став Закон № 2704-VIII.

Окрему увагу приділено безпековому аспекту мовного питання. Суддя вказує, що російська мова, починаючи з 2014 року, використовується Російською Федерацією як інструмент гібридної агресії, зокрема через культурно-мовну експансію, політичну пропаганду та мобілізацію проросійських настроїв. Отже, державна політика підтримки української мови в публічній сфері є не лише культурною, а й оборонною необхідністю, відповідною до концепції мовної безпеки.

З правової позиції суддя Лемак підтримує концепцію суворого контролю пропорційності: держава має право запроваджувати позитивні зобов'язання на підтримку державної мови, якщо це не призводить до порушення прав інших мовних груп. У Законі, на думку судді, забезпечено належний баланс між імперативом мовної єдності та повагою до прав меншин. Він також підкреслює, що впровадження норм Закону є поступовим і передбачає часові відтермінування, що свідчить про обережність та зваженість законодавця.

Особливої уваги заслуговує теза про формування нової конституційної доктрини державної мови: суддя вважає, що рішення КСУ 2021 року закладає юридично зобов'язуючий підхід до тлумачення статті 10 Конституції України й унеможливорює подальше звуження статусу державної мови шляхом прийняття підзаконних актів або ревізії з боку законодавчого органу. Суд, згідно з його оцінкою, продемонстрував незалежність, відмежував правовий аналіз від політичного контексту та заклав основу для деполітизації мовної теми в Україні. Таким чином, окрема думка судді Лемака доповнює рішення КСУ та є правовим документом, що поєднує його особисту історичну рефлексію, конституційний аналіз, гуманітарну аргументацію і безпековий дискурс.

7. У своїй збіжній думці суддя КСУ Сергій Головатий [22] як суддя-доповідач детально аналізує юридичну природу, філософію та наслідки використання офіційного перекладу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Він акцентує на тому, що Хартія не створює індивідуальних або колективних прав, а її метою є збереження мов, які перебувають під загрозою зникнення, як елементу культурної спадщини, не надаючи привілеїв етнічним чи мовним меншинам. Суддя вказує на суттєву юридичну розбіжність між двома офіційними перекладами Хартії українською мовою та наголошує, що така редакція суперечить духу документа й потенційно дозволяє її хибне трактування. У підсумку суддя вказує на необхідність законодавчого усунення неоднозначностей офіційного перекладу Хартії з метою належного виконання міжнародних зобов'язань України. Його правова позиція демонструє спробу забезпечити баланс між міжнародним правом і принципами національного законодавства, не допустивши зловживань положеннями міжнародних актів для політико-правових маніпуляцій у сфері мовної політики.

У демократичному суспільстві неприпустимими є будь-які політичні маніпуляції з мовним питанням, особливо в умовах поліетнічної та політично різноманітної держави, якою є Україна. Використання мовної тематики як інструменту популістських практик, зокрема

тоді, коли окремі державні діячі, що в побуті послуговуються російською мовою, публічно декларують демонстративну прихильність до виключного вжитку державної мови, є проявом політичного лицемірства та подвійних стандартів. Така риторика спрямована радше на емоційну мобілізацію частини електорату, ніж на системне вирішення гуманітарних проблем, відволікає суспільну увагу від справжніх викликів державного управління, зокрема питань економічної безпеки, обороноздатності, соціальної справедливості та реального забезпечення національного суверенітету. Подібні тенденції є загрозливими з погляду стратегічного розвитку держави, адже знецінюють пріоритетність змістовних реформ і підмінюють їх зовнішньополітичними або ідеологічними деклараціями.

Питання політики мовозастосування в демократичних державах перебуває в центрі уваги конституційної юрисдикції та міжнародних правозахисних інституцій, які на працювали низку важливих стандартів, що визначають межі допустимого державного втручання у сферу мовної ідентичності. Аналіз рішень конституційних судів європейських країн і практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) дають змогу окреслити ключові підходи до балансу між захистом державної мови та гарантіями прав мовних меншин.

Конституційний Суд Іспанії у рішенні STC 31/2010, яким було проаналізовано конституційність статуту автономної спільноти Каталонія, прямо визнав, що двомовність є конституційною цінністю [23], а не загрозою єдності держави. Держава, на думку Суду, має обов'язок «не нав'язувати лінгвістичну однорідність», а забезпечувати рівноцінне співіснування державної та регіональних мов. Ця правова позиція акцентує на принципі рівноправності мов у публічному просторі, що є особливо релевантним у контексті України, де питання статусу російської мови продовжує бути предметом гострих політичних і правових дискусій.

У рішенні *Mahe v. Alberta* ([1990] 1 S.C.R. 342) Верховний суд Канади розглянув питання прав франкомовної меншини на окрему систему освіти. Суд визнав, що мовні права є колективними правами, які не можуть бути реалізовані без активного залучення держави. Це передбачає створення відповідної інституційної інфраструктури, зокрема шкіл із мовою викладання меншини. Таким чином, мовна політика має не лише декларативний характер, а й реалізується через надання ефективних інструментів для підтримки мовної ідентичності громадян [24].

Окрему увагу заслуговує справа *Cyprus v. Turkey* (ЄСПЛ), у якій Суд, розглядаючи ситуацію з мовними й освітніми правами греків-кіпріотів на півночі острова, дійшов висновку про порушення статей 8, 9, 10 та 14 Конвенції²⁴, зокрема в частині заборони на доступ до освіти рідною мовою, а також порушення права на повагу до приватного й сімейного життя. Суд констатував, що держава не має права позбавляти громадян можливості підтримувати зв'язок із власною мовою та культурною спадщиною [25].

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що європейська практика та позиції національних конституційних судів формують загальний правовий стандарт, згідно з яким підтримка державної мови є легітимною метою, проте вона має здійснюватися з дотриманням принципів пропорційності, недискримінації та інституційної підтримки мовного різноманіття. Отже, односторонній курс на мовну уніфікацію без належних правових механізмів захисту інших мов суперечить європейським стандартам.

Крім того, огляд нормативно-правової бази у сфері мовної політики свідчить про відсутність визначення та законодавчого закріплення одного з найважливіших понять соціолінгвістики і етнології та визнання правової категорії «рідна мова» — мова, яку людина засвоює з раннього дитинства без спеціального навчання; мова, якою людина мислить. Переважно це мова батьків [26]. Таким чином, рідна мова —

²⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.06.2025).

це характеристика особистої ідентичності, а не атрибут держави. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не враховує факт, що значна частина громадян України (зокрема, етнічні українці) вважають рідною мовою російську. Тобто навіть якщо мова певної особи є обмежено представлена в публічному просторі, це не змінює факту, що вона залишається рідною для цієї особи. Навпаки, дискримінаційні механізми чи ігнорування цього статусу лише поглиблюють мовну нерівність у суспільстві. Унаслідок цього не забезпечується належне юридичне розмежування між державною мовною політикою, правами національних меншин і правом кожного громадянина на збереження та вільне користування власною рідною мовою.

Таким чином, упровадження поняття «рідна мова» в законодавство України є доцільним і необхідним кроком у контексті забезпечення мовних прав громадян. Це дасть змогу створити більш гуманну, соціально адаптовану й комфортну для громадян мовну політику. Адже на основі вищевказаного дослідження дійшли обґрунтованого висновку про необхідність перегляду та нормативного оновлення такої державної політики. Імплементация поточної редакції мовного закону, що характеризується уніфікуючим і домінантним характером щодо застосування лише державної мови в усіх сферах суспільного життя – як публічних, так і приватних, – свідчить про відсутність ефективної стратегії реінтеграції значної кількості російськомовних громадян, зокрема мешканців регіонів півдня і сходу. Така політика де-факто поглиблює соціокультурну поляризацію та ускладнює перспективи національної єдності. У цьому контексті потенційні зміни до законодавства, спрямовані на забезпечення балансованого підходу до мовного питання, можуть бути реалізовані лише за умови системного оновлення владних інституцій за результатами демократичних виборів і консолідації суспільного запиту на політику інклюзивності та правового плюралізму.

Висновки. Новітні законодавчі обмеження позбавляють російськомовних громадян можливості вільно використовувати свою рідну мову у сферах обслуговування, реклами, діловодства та медіа, створюючи відчуття дискримінації на підставі мовної належності. Це суперечить як статті 10 Конституції України, що гарантує вільний розвиток, використання й захист російської мови, так і міжнародним стандартам, зокрема Рамковій конвенції про захист національних меншин²⁵.

Теза про особливий статус російської мови як мови в т. ч. найчисельнішої національної меншини в Україні ґрунтується на положеннях Конституції України та міжнародно-правових зобов'язаннях держави. Частина третьої статті 10 Конституції України передбачає, що «в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови та інших мов національних меншин». У цьому формулюванні вживається конструкція «гарантується», що є імперативною за змістом, а тому передбачає наявність обов'язку держави вживати активних заходів щодо недопущення будь-якої дискримінації за мовною ознакою, особливо щодо російської мови, яка де-факто є мовою найчисельнішої національної меншини. Тож закріплення виключної переваги лише української мови в публічному просторі без передбачення адекватних компенсаційних механізмів для російськомовних громадян, як це має місце в Законі № 2704-VIII, є прикладом дисбалансу конституційного регулювання. Ігнорування особливого статусу російської мови суперечить букві Конституції, звужує обсяг гарантованих прав та не відповідає стандартам міжнародного права, які Україна зобов'язалася поважати.

Водночас варто підкреслити, що російська мова в українському суспільстві має особливий соціолінгвістичний статус, який не може бути зведений лише до рамок «мови національної меншини» у вузькому етнічному значенні цього поняття. На відміну від інших мов, що вважаються мовами національних меншин

²⁵ Рамкова конвенція про захист національних меншин: Страсбург, 1 лютого 1995 р. Ратифікована Законом України від 9 грудня 1997 р. № 703/97-ВР. Законодавство України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 08.06.2025).

в Україні згідно з Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, російська мова є засобом щоденного спілкування не лише для етнічних росіян, але й для значної частини етнічних українців, які не ототожнюють себе із жодною національною меншиною.

Таким чином, визначення російської мови суто як мови національної меншини є юридично спрощеним і не відповідає соціокультурній дійсності та не охоплює у достатній мірі феномен масового білінгвізму, притаманного багатьом регіонам держави. Ігнорування цього факту створює ризик нормативного редукаціонізму, що призводить до порушення принципів рівності та недискримінації. З огляду на це необхідним є правове переосмислення статусу російської мови в контексті її суспільного функціонування в Україні не стільки як мови «меншини», а як фактично повсякденної мови спілкування значної частини громадян, незалежно від їхньої етнічної самоідентифікації. Такий підхід є більш відповідним принципам правового плюралізму, реалістичного тлумачення конституційних норм і засадам поваги до людської гідності та культурної самобутності.

Зі свого боку, у межах правової доктрини демократичної держави оцінка громадянського внеску особи в розбудову та захист державності повинна ґрунтуватися на об'єктивних критеріях фактичних вчинків,

спрямованих на забезпечення національної безпеки, суспільного добробуту й утвердження правопорядку. Відповідно до принципів правової рівності та недискримінації мовна самоідентифікація особи чи мова її повсякденного спілкування не можуть розглядатися ані як обґрунтування для обмеження чи знецінення її суспільного статусу, ані як підстава для надання особливих переваг, зокрема щодо забезпечення доступу до інформаційних, культурних чи медіаресурсів виключно на бажаній рідній мові.

У цьому контексті виняткове акцентування на обов'язковому використанні лише державної мови як умовного «маркера патріотизму» не відповідає принципам конституційного плюралізму та рівності. Указаний підхід потенційно дискримінує значну кількість громадян, насамперед тих, хто, будучи носіями іншої мови (зокрема, російської), здійснює суттєвий внесок у суспільний та економічний розвиток України.

Таким чином, на відміну від багатьох світових моделей співіснування мов, сучасне українське мовне законодавство нині демонструє тенденції до централізованого регулювання та звуження простору для функціонування альтернативних мов, зокрема російської. Це викликає занепокоєння щодо дотримання принципів культурного плюралізму та демократичного діалогу в багатомовному суспільстві.

Література

1. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
2. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-п/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII. *Офіційний вісник України*. 2021. № 58. Ст. 3667. Також доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-21#Text>.
4. Державний комітет статистики України. Національний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ : Держкомстат України. Офіційний сайт Всеукраїнського перепису. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.
5. Рішення Конституційного Суду України № 1-п/2021 від 14 липня 2021 р. у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII. Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>.
6. Бабчук Ю. Й., Бабій С. М. Білінгвізм як соціо-культурне явище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 62, т. 1. С. 17–19. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.4>.

7. Матвеева Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... канд. філол. наук. Тернопільський національний педагогічний університет, 2021. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf.
8. Залізник Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній. НДІ соціально-економічних проблем Києва, Центр соціологічних досліджень «Громадська думка», Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Урок української, 2002. 32 с.
9. Перегуда Є., Малкевич А., Семко В., Ксеніч А. Мовна політика в Україні: між символічним насиллям та вільним вибором : монографія. Київ : Бескиди, 2017. 207 с.
10. Bourhis R.Y. Language Planning and Bilingualism in Canada: Towards an Integrative Framework. *International Journal of the Sociology of Language*. 2001. № 152. P. 15–35.
11. Grin F. Language Policy in Multilingual Switzerland: Overview and Recent Developments. *Language Problems and Language Planning*. 2006. Vol. 30 (2). P. 123–145.
12. Про застосування англійської мови в Україні : Закон України від 4 червня 2024 р. № 3760-IX. Чинний від 27.06.2024. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої, п'ятої статті 10 Конституції України від 14 грудня 1999 року № 10-пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.
14. Головне юридичне управління Верховної Ради України. Висновок до проекту Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (реєстр. № 2704 від 19.04.2016). URL: <https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61994&pf35401=477708>.
15. Конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 21 червня 2019 р. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf.
16. Первомайський О. О. Окрема думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.
17. Юровська Г. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/ng01d710-21>.
18. Сас С. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/nf01d710-21>.
19. Колісник І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (справа № 1-р/2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>.
20. Литвинов О. М. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 4. С. 65–82.
21. Лемак В. В. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/nd01d710-21>.
22. Головатий С. Збіжна думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [справа № 1-179/2019(4094/19)]. Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.
23. Sentencia del Tribunal Constitucional de España, STC 31/2010, de 28 de junio de 2010. Disponible en: Tribunal Constitucional, “Judgment 31/2010, of June 28,” traducido oficialmente, <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf>.
24. Mahe v. Alberta, [1990] 1 S.C.R. 342 (Supreme Court of Canada). Available at Supreme Court of Canada website: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/580/index.do>.

25. European Court of Human Rights. *Cyprus v. Turkey*, Application No. 25781/94, Grand Chamber Judgment of 10 May 2001. Available via HUDOC and legal database LIGA: *Cyprus v. Turkey* (case law) – <https://ips.ligazakon.net/document/ES015705> (accessed 13 June 2025).

26. Рідна мова. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова (дата звернення: 8 червня 2025 року).

References

1. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 № 2704-VIII [Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” dated 25.04.2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law dated 28.06.1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].

3. Rishennia № 1-r/2021 u spravi za konstitutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” [Decision No. 1-r/2021 in the case on the constitutional submission of 51 MPs of Ukraine regarding the constitutionality of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-21#Text> [in Ukrainian].

4. Natsionalnyi sklad naseleennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naseleennia 2001 roku [National composition of the population of Ukraine according to the 2001 All-Ukrainian Population Census]. Retrieved from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 1-r/2021 u spravi za konstitutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” [Decision No. 1-r/2021 regarding the constitutionality of the Law “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” dated 14.07.2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-21> [in Ukrainian].

6. Babchuk, Yu.Y., & Babii, S.M. (2023). Bilingvizm yak sotsio-kulturne yavyshe [Bilingualism as a socio-cultural phenomenon]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, 62 (1), 17–19. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.4> [in Ukrainian].

7. Matvieieva, N.R. (2021). *Ukrainsko-rosiiskyi bilingvizm i dyhlosiia v suchasnomu komunikativnomu prostori Kyieva* [Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in the modern communicative space of Kyiv] (*Candidate of Philological Sciences dissertation*). Ternopil National Pedagogical University. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf [in Ukrainian].

8. Zalizniak, H.M., & Masenko, L.T. (2002). *Movna sytuatsiia Kyieva: den' nynishnii ta pryideshnii* [The language situation of Kyiv: the present day and the future]. Kyiv: Urok ukrainskoi [in Ukrainian].

9. Perehuda, Ye., Malkevych, A., Semko, V., & Ksenych, A. (2017). *Movna polityka v Ukraini: mizh symbolichnym nasylyam ta vilnym vyborom: monohrafiia* [Language Policy in Ukraine: Between Symbolic Violence and Free Choice: A monograph]. Kyiv: Beskydy [in Ukrainian].

10. Bourhis, R.Y. (2001). Language planning and bilingualism in Canada: Towards an integrative framework. *International Journal of the Sociology of Language*, (152), 15–35 [in English].

11. Grin, F. (2006). Language policy in multilingual Switzerland: Overview and recent developments. *Language Problems and Language Planning*, 30 (2), 123–145 [in English].

12. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 04.06.2024 №. 3760-IX [Law of Ukraine “On the use of the English language in Ukraine” dated 04.06.2024 No. 3760-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> [in Ukrainian].

13. Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam shchodo tlumachennia chastyn 1, 2 ta 5 statti 10 Konstytutsii Ukrainy vid 14.12.199 No. 10-rp/99 [Decision in the case on the constitutional submission regarding interpretation of parts 1, 2, and 5 of Article 10 of the Constitution of Ukraine, dated 14.12.199 No. 10-rp/99]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> [in Ukrainian].

14. Vysnovok do proiektu Zakonu “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” (reiestr. No. 2704 vid 19.04.2016) [Legal opinion on the draft Law “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language” (reg. No. 2704 dated 19.04.2016)]. Retrieved from: <https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61994&pf35401=477708> [in Ukrainian].

15. Konstytutsijne podannia 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” No. 2704-VIII vid 21.06.2019 [Constitutional submission of 51 Members of Parliament of Ukraine regarding the constitutionality of the Law of Ukraine “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language” No. 2704-VIII dated 21.06.2019] Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf [in Ukrainian].

16. Pervomaiskyi, O.O. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> [in Ukrainian].
17. Yurovska, H.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the constitutionality of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/ng01d710-21> [in Ukrainian].
18. Sas, S.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 lypnia 2021 roku No. 1-r/2021 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/nf01d710-21> [in Ukrainian].
19. Kolisnyk, I.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinoho vidpovidnosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" (sprava No. 1-r/2021) [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language" (case No. 1-r/2021)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> [in Ukrainian].
20. Lytvynov, O.M. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinoho vidpovidnosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, (4), 65–82 [in Ukrainian].
21. Lemak, V.V. (2021). Okrema dumka (zbizhna) suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 lypnia 2021 roku No. 1-r/2021 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [Concurring opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/nd01d710-21> [in Ukrainian].
22. Holovaty, S. (2021). Zbizhna dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi" [sprava No. 1-179/2019 (4094/19)] [Concurring opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language" (case No. 1-179/2019)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> [in Ukrainian].
23. Tribunal Constitucional de España (2010). Sentencia del Tribunal Constitucional de España, STC 31/2010, de 28 de junio de 2010 [Judgment of the Constitutional Court of Spain, STC 31/2010, dated 28.06.2010]. Retrieved from <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf> [in Spanish].
24. Supreme Court of Canada (1990). Mahe v. Alberta, [1990] 1 S.C.R. 342 [Judgment of the Supreme Court of Canada regarding minority language education rights]. Retrieved from <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/580/index.do> [in English].
25. European Court of Human Rights (2001). Cyprus v. Turkey, Application No. 25781/94, Grand Chamber Judgment of 10 May 2001. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/ES015705> [in English].
26. Wikipedia (2025). Ridna mova [Native language]. Wikipedia – The Free Encyclopedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 13.06.2025

Дата прийняття статті: 17.07.2025

Опубліковано: 12.11.2025